

אכילת פסח ומצה וקריאת ההלל עד חצות

במשנה במסכת מגילה (כא:): שנינו: זה הכלל, דבר שמצותו ביום כשר כל היום, דבר שמצותו בלילה כשר כל הלילה. ובגמרא (כב.): דבר שמצותו ביום כשר כל היום, לאתווי מאי. לאתווי סידור בזיכין וסילוק בזיכין כו' [- בזיכי הלבונה מעל שולחן לחם הפנים]. דבר שמצותו בלילה כשר כל הלילה, לאתווי מאי. לאתווי אכילת פסחים ודלא כרבי אלעזר בן עזריה. דתניא, "ואכלו את השבר בלילה הזה" (שמות יב ח), אמר רבי אלעזר בן עזריה, נאמר כאן "בלילה הזה", ונאמר להלן (שם פסוק יב) "ועברתי בארץ מצרים בלילה הזה" - מה להלן עד חצות אף כאן עד חצות, ע"כ. דהיינו שהכלל שמביאה המשנה שדבר שמצותו בלילה כשר כל הלילה, כולל בתוכו גם את 'אכילת פסחים' שכשרה כל הלילה, וזאת כדעת רבי עקיבא הסובר שאכן זמן אכילת קרבן פסח מעיקר הדין, הינה עד עלות השחר. משא"כ לדעת ר"ע, לומדים בגזירה שוה שאכילת קרבן פסח אינה אלא עד חצות, ואם כן משנתנו נוקטת כדעת ר"ע ודלא כדעת ר"אב"ע.

התוספות (ד"ה לאתווי) מעירים שעל פניו היה נראה להכריע להלכה כדעת רבי עקיבא, שהרי משנתנו סתמה בדבריה כדעתו. אלא שמכריעים התוספות שאע"פ"כ נראה שהלכה כדעת רבי אלעזר בן עזריה, וזאת מכח סתימת המשנה כדעתו בכמה מקומות [בברכות (ב). כביאור הגמרא שם (ט.ט.)]; בפסחים (קכ:) ובזבחים בפרק איזהו מקומן (נו:). מכח פסיקה זו מכריעים התוספות שגם בזמן הזה יש להיזהר לאכול את המצה בלילה הסדר קודם חצות, ובכלל זה גם את מצת האפיקומן.

דעת רבינו יונה שאפשר להזכיר יציאת מצרים קודם צאת הכוכבים

והנה הראשונים בתחילת מסכת ברכות, עסקו בדבר השאלה במנהג אותם הימים שהיו מתפללים ערבית קודם צאת הכוכבים, עם קריאת שמע וברכותיה. ודנו הראשונים אם יצאו בכך ידי חובתם להלכה או שעליהם לשוב ולהתפלל ולקרוא קריאת שמע משתחשך. רבינו יונה (א. מדפה"ר) נוקט כדעתו של רש"י (ברכות ב. ד"ה עד) שבקריאת שמע שאדם קורא בבית הכנסת אינו יוצא ידי חובה, ועליו לשוב ולקרוא משתחשך. ואמנם כל זאת בנוגע לקריאת שמע עצמה, אך אינו צריך לשוב ולברך ברכותיה, ויוצא במה שבירכם בבית הכנסת על סדר התפילה. בביאור הדבר, כיצד יוצא ידי חובה בברכות קריאת שמע שקרא בבית הכנסת, אף שאותה שעה אינה חשובה 'לילה' לענין קריאת שמע, כתב רבינו יונה, שאע"פ שאינו לילה ממש מפני שלא יצאו הכוכבים, אפילו הכי כיון ששקעה חמה והוי לילה לענין תפילה של ערבית, הכי נמי דיינינן ליה ללילה לקריאת הברכות, ויכול לומר 'גולל אור מפני חושך' כו', כיון ששקעה חמה, ואינו יכול להתפלל תפילת המנחה משם ואילך.

ומוסיף רבינו יונה וכותב: וברכת 'גאל ישראל', אע"פ שהתקינו לאומרה בלילה כנגד יציאת מצרים שהיתה בלילה, אפילו הכי כיון שלא למדנו זכירת יציאת מצרים בלילה אלא מריבוי ד'כל ימי חיך' [כמבואר במשנה בברכות (יב:)] בדרשת בן זומא, ואין כתוב שם 'לילה' בפירוש אלא מיתור 'כל' בלבד דרשינן ליה - לא חיישינן אם אין אנו אומרים אותה בלילה ממש, דכיון שלילה הוא לענין תפילת ערבית, לילה הוי להזכיר יציאת מצרים, ע"כ. מבוארת דעתו של רבינו יונה שאפשר לקיים דין הזכרת יציאת מצרים בלילה, גם בהזכרתו קודם צאת הכוכבים, בשעה שאינו 'לילה' ממש. וטעמו, שהרי כל דין הזכרת יציאת מצרים אינו נלמד אלא מריבוי ד'כל' ימי חיך, וכיון שלא מוזכר בפסוק בפירוש לשון 'לילה' לכך מותר להזכיר כן אף קודם צאת הכוכבים, אם חשוב לילה עכ"פ לענין תפילת ערבית.

תמיהת השאגת אריה על דעת רבינו יונה ויישוב החתן סופר

השאגת אריה (סימן ח) מביא את דברי רבינו יונה, והוא תמה על טעמו: ודברי תימה הן, דמה בכך שלא כתיב לילה בפירוש, הרי כיון דכתיב 'ימי חיך' לימים, ורבי קרא מיתורא ד'כל' לרבות הלילות, הוה ליה כאילו כתיב לילה בקרא בהדיא. הוא גם דוחה את דימויו של רבינו יונה לתפילת ערבית, שהרי תפילת ערבית כנגד הקטר חלבים ואברים היא, וזמנה נקבע לפי סוף זמן תפילת מנחה, וכיון שבשקיעת החמה כבר אינו יכול להתפלל מנחה, הדין נותן שתכף אחר כן יתחיל זמן תפילת ערבית. משא"כ זכירת יצי"מ שיש לזכרה ביום ובלילה, כיצד יקיים דין זכירה של לילה קודם צאת הכוכבים.

בשו"ת חתן סופר (שו"ע ח"ב, הלכות ק"ש סימן יב) יישב קושיית השאגת אריה בביאור דרשת בן זומא 'כל ימי חיך'. שהרי באמת יש לדקדק מנין לרבות לילה מ'כל', שמא בא 'כל' לרבות זמן אחר וצריך לומר שאכן 'כל' לא בא לרבות לילה דוקא, אלא אחר שאמר הכתוב 'ימי חיך' דהיינו ימים, באה תיבת 'כל' להוסיף עוד זמן אחר שאף כשאנו 'יום' צריך להזכיר יציאת מצרים. ומאחר וגבול היום נמדד בזמן הליכת השמש על הארץ, ממילא 'כל' מרבה את הזמן שאחר הפסקת הילוך החמה על הארץ, ולכן אף שעדיין לא הגיע זמן צאת הכוכבים, מכל מקום יכול לקיים דין זכירת יציאת מצרים בזמן ש'אינו יום'.

קושיית השאג"א מדוע לא אמרינן ש'זה הכלל' לאתווי זכירת יציאת מצרים

עכ"פ השאגת אריה מכריע מכח טענות אלו שודאי אי אפשר להזכיר יציאת מצרים בלילה אלא מזמן צאת הכוכבים. אלא שהוא מקשה על שיטתו מדברי הגמרא במגילה הנזכרים, שהרי הקשתה הגמרא 'דבר שמצותו בלילה כשר כל הלילה, לאתווי מאי', והוצרכה ליישב שבאה משנתנו לרבות דין אכילת פסחים, ובכך העמידה הגמרא את המשנה כדעת רבי עקיבא דוקא ודלא כדעת ר"אב"ע.

גדר וזמן

זכירת

וסיפור

יציאת

מצרים

יום ראשון כט טבת

מגילה דף כא

הגה"ת

a8843414@gmail.com

ותירה מזאת, כמו שכתבו התוספות, שאין הלכה כדעת רבי עקיבא, ואם כן נדחה הגמרא להעמיד אתם משנה דלא כהלכתא. ואם אכן כנים הדברים שחיוב זכירת יציאת מצרים בלילה מתחיל בצאת הכוכבים, והוא הדין שנמשך עד עלות השחר - מדוע לא ביארה הגמרא, שהמשנה בכלל זה באה לרבות את דין זכירת יציאת מצרים שכשר כל הלילה. ולכאורה מוכח מהגמרא כדעת רבינו יונה, שזכירת יציאת מצרים זמנה מתחיל כבר קודם צאת הכוכבים, וממילא אי אפשר להכלילה בכלל 'דבר שמצותו בלילה'.

קושיה כעין זו מקשה השאג"א גם על דברי הגמרא בנוגע לתחילת הכלל המוזכר במשנה, 'דבר שמצותו ביום כשר כל היום', שאף על כלל זה הקשתה הגמרא 'לא תווי מאי' ויישבה מה שיישבה, והרי יכולה היתה הגמרא ליישב שתי הקושיות במהלך אחד, ולבאר שכוונת המשנה הן בתחילת הכלל והן בסופו - לדין זכירת יציאת מצרים, ביום ובלילה. שביום - כשר כל היום, ושבלילה - כשר כל הלילה.

מכח קושיה זו מכריח השאג"א, שלא זו בלבד שהאמת עם דעתו שזמן זכירת יציאת מצרים מתחיל בצאת הכוכבים ולא קודם לכן, אלא יתירה מזאת - דבר זה היה כה פשוט לגמרא, עד שלא יכולה היתה לפרש שלכך התכוונה המשנה באומרה 'זה הכלל', שכן משמע שהמשנה באה לומר איזו רבותא בדבריה. וכיון שלגבי זכירת יציאת מצרים כתוב 'ימי חיך', פשוט שבכלל זה כל היום מתחילתו ועד סופו. וכן הלילה המתרבה מתיבת 'כל' - פשוט שבכללו כל הלילה מתחילתו בצאת הכוכבים דוקא ועד סופו בעלות השחר.

חילוק המנחת חינוך בדעת רבינו יונה בין זכירה דכל השנה לסיפור דליל הסדר

המנחת חינוך (מצוה כא אות ה) מביא את דברי רבינו יונה והשאגת אריה, ומוסיף שאף שדעת רבינו יונה דלא כדעת השאגת אריה, היינו דוקא לגבי מצות זכירת יציאת מצרים שבכל יום, אך מכל מקום מסכמת דעתם בנוגע למצות סיפור יציאת מצרים בליל הסדר - שהרי כבר דרשו חז"ל מהכתוב 'בעבור זה' - שאין דין סיפור יציאת מצרים אלא בזמן חיוב מצה, וכיון שהאוכל מצה קודם צאת הכוכבים לא יצא ידי חובתו, הוא הדין המספר ביציאת מצרים קודם צאת הכוכבים לא יצא ידי חובתו.

לפי זה, לכאורה אפשר היה ליישב את קושיית השאגת אריה מדברי הגמרא באופן שונה קצת. הגמרא לא יכולה היתה לבאר שהמשנה מתייחסת בכללה לדין זכירת יציאת מצרים, שהרי אי אפשר לכלול את דין זכירת יציאת מצרים ולומר שלעולם זמנו כל הלילה, שהרי בלילי פסחים, הדין המיוחד של 'סיפור יציאת מצרים', אינו אלא עד חצות - כי מאחר והוא מותנה בזמן אכילת מצה, אם כן כשם שמצה אינה נאכלת אלא עד חצות, וכמו שכתבו התוספות, הוא הדין סיפור יציאת מצרים אינו אלא עד חצות [וכ"כ המנחת חינוך (שם אות ב)].

חילוקי הגר"ח בין דין 'זכירה' ל'סיפור' וביאור העמק ברכה על פי דבריו

וידועים דברי הגר"ח [הביאם תלמידו רבי אריה פומרנצ'יק בספרו עמק ברכה (הגדה א, עמוד עו)] שסיפור מה שהיה מנהג אביו מן הגר"ח, שבכל שנה בליל הסדר היה מבאר לפני בני ביתו במה נתייחד חיוב סיפור יציאת מצרים שבלייל פסח, יותר מדין זכירת יציאת מצרים שבכל לילה. וביאר שחלוק דין 'סיפור' מדין 'זכירה' בג' עניינים: א' שסיפור הוא דוקא דרך שאלה ותשובה. ב' שבסיפור צריך לספר כל השתלשלות הדברים ולא די בזכירת היציאה עצמה. ג' סיפור בטעמי המצוות שבאותו הלילה.

עפ"ז ביאר מה שיש להקשות לכאורה על מסדר ההגדה, מדוע הזכיר מימרתו של ראב"ע "הרי אני כבן שבעים שנה ולא זכיתי שתאמר יציאת מצרים בלילות", הרי לכאורה דין 'זכירה' זה אינו שייך לדין 'סיפור' שבלייל הסדר. אמנם לפי דברי הגר"ח אפשר לומר שזה גופא כוונת מסדר ההגדה, לבאר טיבו של סיפור יציאת מצרים ובמה חלוק הוא מדין זכירה, ולכן הזכיר תחילה דין 'זכירה' של כל השנה, אשר ממנו נתעורר לשאלה במה חלוק הסיפור שלפנינו מהזכירה שבכל לילה, ועל כך משיב בעל ההגדה: א' כנגד ארבעה בנינים - היינו דין שאלת הבן ואביו משיבו, דרך שאלה ותשובה. ב' מתחילה עובדי ע"ז היו אבותינו - שצריך לספר כל ההשתלשלות. ג' כל שלא אמר שלשה דברים אלו - להזכיר טעמי המצוות.

מדוע סיפור רבי אלעזר בן עזריה ביציאת מצרים אחר חצות

עוד הקשה העמק ברכה (סדר לילה פסח ג, עמוד עה) על המעשה המובא בהגדה, מעשה ברבי אליעזר ורבי יהושע ורבי אלעזר בן עזריה ורבי עקיבא ורבי טרפון שהיו מסובין בבני ברק, והיו מספרין ביציאת מצרים כל אותו הלילה, עד שבאו תלמידיהם ואמרו להם, רבותינו, הגיע זמן קריאת שמע של שחרית. וקשה, מדוע השתתף רבי אלעזר בן עזריה בסיפור יציאת מצרים 'כל אותו הלילה', והרי לדעת רבי אלעזר בן עזריה קרבן פסח נאכל רק עד חצות מעיקר הדין, וכתבו התוספות שהוא הדין מצה, וכתב המנחת חינוך שהוא הדין סיפור יציאת מצרים.

וביאר, שמה שהשתתף עמם ראב"ע בסיפור יציאת מצרים, לא היה מדין 'סיפור יציאת מצרים' שחיובו בליל הסדר דוקא, אלא מדין 'זכירת יציאת מצרים' של כל השנה. ואכן בנוסח ההגדה של הרמב"ם כתוב אחרי המעשה הנזכר: "אמר להם" רבי אלעזר בן עזריה, הרי אני כבן שבעים שנה וכו'. דהיינו שדברי ראב"ע אלו נאמרו באותו המעמד, ובא לבאר להם מדוע ממשיך הוא לספר עמהם אף שלשיטתו הסתיים דין 'סיפור יציאת מצרים' בחצות, כי מכל מקום ממשיך דין 'זכירת יציאת מצרים' של כל השנה. עכ"פ נמצא לפי זה שאין כל קשר ושייכות בין דין 'זכירה' של כל לילות השנה, לדין 'סיפור' שבלייל הסדר, ואם כן אין ליישב בכך קושיית השאגת אריה, כי יכולה הגמרא היתה לנקוט ש"זה הכלל" בא לרבות דין זכירת יציאת מצרים, ולעולם דין זה ינהג כל השנה - שלעולם דין ה'זכירה' נוהג כל הלילה.

"מה
שהשתתף
עמם
ראב"ע
בסיפור
יציאת
מצרים,
לא היה
מדין
'סיפור',
אלא מדין
'זכירה'
של כל
השנה"

להנצחות יש
לפנות למייל
המערכת